

**ԲԱՆԱԿԻ ՂԵՎԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ
ՈՐՊԵՍ 1978-1979 ԹԹ. ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ
ԱՎԱՐՏՆ ՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ ԿԱՆԽՈՐՈՇՈՂ ԿԱՐԵՎՈՐ
ԳՈՐԾՈՆ. ՀԵՏԱՀԱՅԱՑ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄ**

1978 թ. դեկտեմբերի 31-ին պաշտոնապես հայտարարվեց, որ Շահփուր Բախթիարն ընդունել է կառավարություն կազմելու շահի առաջարկը, և շահը պետք է երկրից մեկնի՝ բժշկական հետազոտություն անցնելու նպատակով¹: 1979 թ. հունվարի 3-ին Սպիտակ տանը Ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում բանակի գեներալ Ազհարիի՝ վարչապետի պաշտոնից հրաժարականից հետո Իրանում ճգնաժամի քննարկման ժամանակ Միացյալ Նահանգների պաշտպանության փոխնախարար Չ. Դունքանն առաջարկեց Եվրոպայում ՆԱՏՕ-ի միացյալ ռազմական ուժերի փոխհրամանատար գեներալ Ռ. Հայզերին գործուղել Իրան՝ բանակի հրամանատարների հետ արդեն իսկ ունեցած կապերն ամրապնդելու, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի կողմից իրանական բանակին ցուցաբերվող աջակցության շարունակումը հավաստելու համար²: Իրանի զինված ուժերի նկատմամբ այդ արտակարգ ուշադրությունը պատահական չէր. միանգամայն կանխատեսելի էր շահի իշխանությունը պահպանելու համար վերջիններիս կողմից զինված հեղաշրջում իրականացնելու հավանականությունը, ինչը պետք է անհապաղ կասեցվեր՝ հետագա բարդություններից խուսափելու համար:

Շահին իշխանությունից հեռացնելու մտահղացումն, ի դեպ, ամերիկյան ղեկավար շրջաններում ծագել էր դեռևս ավելի վաղ: Այն առավել ամրապնդվեց 1979 թ. հունվարի 4-7-ին Գվադելուպայում ԱՄՆ-ի նախագահ Ջ. Քարտերի, Ֆրանսիայի նախագահ Վ. ժիսկար

¹ «Էթթելա'աթ», 31.XII.1979 (պարսկ.):

² Նեջաթի Ղ., Թարիխ-ե սիասի-ե բիսթ օ փանջ սալե-ե Իրան, Թեհրան, 1992, հ. II, էջ 252 (պարսկ.):

դ՛էստենի, Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Զ. Կալլագենի և Գերմանիայի կանցլեր Հ. Շմիդտի մասնակցությամբ ոչ պաշտոնական հանդիպման ժամանակ, որտեղ այլ հարցերի թվում քննարկվեց նաև այդ երկրների համար կարևորություն ներկայացնող՝ իրանական հեղափոխության և, մասնավորաբար, շահի ճակատագրի հարցը³։ Չնայած մոտեցումներում առկա տարբերություններին՝ նրանք բոլորը համամիտ էին, որ այդ պահին երկրից շահի հեռանալը, թերևս, անխուսափելի է և անհրաժեշտ։ Մանավանդ այն պարագայում, երբ ԱՄՆ-ի պաշտոնական շրջաններում շահին իշխանությունից հեռացնելու հարցում առկա էին լուրջ տարաձայնություններ, պետությունների այսպիսի դիրքորոշումը (այն է՝ համաձայնությունը ԱՄՆ-ի նախաձեռնությանը), ոգևորիչ էր և կարևոր նշանակություն ունեցավ ԱՄՆ-ի ղեկավարության կողմից վերջնական վճիռ կայացնելու համար։

Անշուշտ, ԱՄՆ-ի ղեկավարների համար նույնքան կարևոր էր նաև այդ ժամանակ Իրանում Միացյալ Նահանգների դեսպան Ու. Սալլիվենի կարծիքը, որը, բնականաբար, լավատեղյակ էր Իրանի ներքաղաքական գործընթացներին և գրեթե չէր կասկածում շահի, նաև ԱՄՆ-ի համար իրադարձությունների անցանկալի զարգացման հնարավորությանը։ Հայտնի է, որ դեռևս ավելի վաղ նա հորդորում էր Միացյալ Նահանգների ղեկավարությանը, սեփական պետության շահերից ելնելով, անհապաղ հրաժարվել շահի նկատմամբ լոյալության պարտավորությունից, իսկ որոշ ժամանակ անց՝ նաև նրան երբևէ Իրան վերադարձնելու և իշխանությունը վերագրավելուն աջակցելու գաղափարից⁴։

Եվ այսպես, 1979 թ. հունվարի սկզբին Ռ. Հայզերը գաղտնի ժամանեց Իրան⁵։ Այդ մասին տեղեկացված չէր նույնիսկ ՆԱՏՕ-ի միացյալ զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար և Ռ. Հայզերի անմիջական ղեկավար գեներալ Ա. Հեյզը։ Վերջինիս համար դա բոլոր առումներով վրդովեցուցիչ անակնկալ էր։ Հայտնի է, որ նա

³ Նեջաթի Ղ., նշվ. աշխ., էջ 214։

⁴ Sullivan W.H., Mission to Iran, New York, London, 1981, p. 233.

⁵ Heikal M., The Return of the Ayatollah. The Iranian Revolution from Mossadeq to Khomeini, London, 1981, p. 170.

կտրականապես դեմ էր Իրանից շահին հեռացնելու գաղափարին, համոզված, որ դա նախ և առաջ կկազմալուծի Իրանի զինված ուժերը, և շատերի կարծիքով՝ ԱՄՆ-ի ղեկավարության կողմից դրա իրականացման փորձն այն գործոններից էր, որոնք նպաստեցին այդ բարձր պաշտոնից նրա հրաժարականին⁶:

Արդեն հունվարի 4-ին ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտը հայտարարեց, որ Ռ. Հայդերի առաքելության նպատակը Շ. Բախթիարի քաղաքացիական կառավարությանը պաշտպանելն ու աջակցելն էր⁷: Շ. Բախթիարի կառավարությունը, որի հետ ԱՄՆ-ի ղեկավարությունը մեծ հույսեր էր կապում և որին աջակցելու պատրաստակամություն էր հայտնել⁸, իրոք, կարիք ուներ պաշտպանության: Խոսակցություններ էին գնում այն մասին, որ ռազմաօդային ուժերի հրամանատար, շահի նկատմամբ ջերմեռանդ և անկեղծ հավատարմությամբ տոգորված գեներալ Խոսրովդադը և մի քանի բարձրաստիճան սպաներ ծրագրել էին շահի մեկնումից հետո պաշտոնանկ անել Շ. Բախթիարին և զավթել իշխանությունը՝ հույսը հիմնականում դնելով իրանական բանակի և, մասնավորաբար, շահական գվարդիայի վրա: Այս լուրերը լրջորեն անհանգստացնում էին Միացյալ Նահանգների ղեկավարներին, և վերջիններս այդ մտադրության իրականացումը կասեցնելու հնարավորություններ էին որոնում: Հասկանալի էր, որ բարձրաստիճան զինվորականների այդ խումբը, որն այդպես էլ չէր կարողանալու ներել ԱՄՆ-ին երկրից շահին հեռացնելու նախաձեռնության համար, առանց վարանելու անհապաղ գործողություններ կսկսեր իր այդ դիտավորությունն իրականացնելու ուղղությամբ:

Ի հաստատումն դրա՝ 1979 թ. հունվարի 12-ին գեներալ Խոսրովդադը հանդես եկավ հայտարարությամբ, որով սպառնալից տոնով զգուշացնում էր Շ. Բախթիարին, որ եթե նրա կառավարությունը չխոչընդոտի Իրանից շահի մեկնումը,

⁶ Sullivan W.H., նշվ. աշխ., էջ 229:

⁷ Ramazani R.K., The United States and Iran. The Patterns of Influence, New York, 1982, p. 134.

⁸ The United States and Iran. A Documentary History, New York, 1987, p. 479.

«գինվորականները ձեռքերը ծալած չեն նստի»⁹։ Գեներալ Խոսրովդադը, որի փաստացի հսկողության տակ էին գտնվում Իրանի հատուկ նշանակության դեսանտային զորքերը, իրականում, արտահայտում էր իրանական բանակի բարձրագույն հրամանատարական կազմի գերակշիռ մասի տրամադրությունները։

Ավելորդ չէ նշել, որ նրանց այդպիսի քայլից ետ չէր պահի նույնիսկ այն հանգամանքը, որ շահն ինքն այդ պահին մեծ հույսեր էր կապում Շ. Բախթիարի կառավարության հետ։ Երկրից մեկնելիս՝ օդանավակայանում, շահը, դիմելով Շ. Բախթիարին, ասաց. «Ձեր կառավարությունը վայելում է իմ լիակատար վստահությունը, և հուսով եմ, որ կառավարության անդամների հայրենասիրությունը նրանցից յուրաքանչյուրին հնարավորություն կտա ավարտին հասցնել այդ բարդ առաջադրանքը»¹⁰։ Դժվար չէ ենթադրել, որ այդ առաջադրանքը միապետության վերականգնումն ու փրկությունն էր, ինչին ապավինում էր շահը։ Համաձայն լրատվամիջոցների տեղեկատվության՝ շահը մեկնելուց առաջ ստեղծել էր հեղինակավոր գեներալներից բաղկացած գաղտնի կազմակերպություն, որի առջև խնդիր էր դրված ցանկացած պահի, երբ դա կպահանջեր իրադրությունը, ապահովել իր վերադարձի հնարավորությունը։ Այսպիսով, Իրանի գինված ուժերի միասնականության պահպանումը և՛ շահի, և՛ Միացյալ Նահանգների համար դառնում էր առաջնահերթ։

Այս պարագայում Ռ. Հայդերին տրված՝ Շ. Բախթիարին աջակցելու հրահանգը ինքնին ենթադրում էր նաև այդ նպատակի համար նախ և առաջ բանակի միասնականության և ամբողջականության պահպանում, ինչի մասին բացահայտորեն տեղեկացնում էր ամերիկյան մամուլը։ «Նյու Յորք Թայմս»-ի քաղաքական մեկնաբան Դ. Ռեստոնը, օրինակ, հաստատելով Միացյալ Նահանգների այդ մտադրությունը, ուղղակի նշում էր. «...Քարտերն Իրան ուղարկեց գեներալ Ռ. Հայդերին՝ հուսալով խուսափել Իրանի սպայական կորպուսում պառակտումից»¹¹։ Դրա լավագույն ապացույցն էր, թերևս, այն, որ, ըստ տեղեկությունների, նրան հանձնարարված էր ուղղակի

⁹ «Քեյհան», 12.1.1979 (պարսկ.)։

¹⁰ Hoveyda F., The Fall of the Shah, New York, 1980, p. 200.

¹¹ «The New York Times», 6.1.1979.

իր ծեռքը վերցնել զինված ուժերի շտաբի պետի՝ գեներալ Ղարաբաղիի պարտականությունները և օգտագործել բոլոր հնարավորությունները՝ շահին նվիրված և հավատարիմ բարձրաստիճան զինվորականներին հարկադրելու շահի մեկնելուց հետո նույնպիսի նվիրվածություն և հավատարմություն ցուցաբերել Շ. Բախթիարի նկատմամբ¹²:

Իրադրության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հավաստել, որ արդեն իսկ բարձրաստիճան զինվորականների միասնականության պահպանման գերխնդիրը, որն ընդհանուր էր շահի և Միացյալ Նահանգների համար, իրականում, նրանց կողմից միանգամայն տարբեր նպատակներ էր հետապնդում: Եթե շահի նպատակը անհրաժեշտ պահին նրանց համարժեք գործողությունների միջոցով գահի պահպանումն էր, ապա ամերիկյան ղեկավարների համար՝ Շ. Բախթիարի կառավարության պահպանումը, որի միջոցով միայն վաշինգտոնը հույս ուներ անձեռնմխելի պահել Իրանում ԱՄՆ-ի դիրքերը:

Այսպիսով, հասկանալի է, որ ստեղծված իրադրության պայմաններում ամեն ինչ կախված էր բարձրաստիճան զինվորականների դիրքորոշումից: Հետևաբար, ժամանելով Թեհրան, Ռ. Հայզերը չհապաղեց հանդիպումներ ունենալ բարձրաստիճան զինվորականների հետ և հորդորել ու համոզել նրանց՝ աջակցել ճգնաժամի սահմանադրական լուծմանը, այսինքն, Շ. Բախթիարի՝ շահի կողմից նշանակված օրինական համարվող կառավարությանը¹³:

Սակայն վերջիններիս հետ բանակցությունների արդյունքներն այդքան էլ հուսադրող չէին, քանի որ դրանց բովանդակությունը ոչ բոլորի համար էր ընդունելի: Նախ, բարձրաստիճան զինվորականները նվիրված էին անձամբ շահին և միայն շահին և, հետևաբար, նրան Շ. Բախթիարով փոխարինելն արդեն իսկ անբնական էր և անհնարին: Ինքնըստինքյան հասկանալի էր նաև, որ շահի՝ թեկուզ ժամանակավորապես հեռանալու դեպքում նրանք կգրկվեին իրենց բարձր կարգավիճակից և կկորցնեին ապագայի հույսը: Եվ, վերջապես, նրանք նաև հոգեբանորեն որևէ չափով

¹² «The New York Times», 5.1.1972.

¹³ Hayzer R.S., Mission to Iran, New York, 1986, p. 24.

պատրաստ չէին (և երբեք էլ պատրաստ չէին լինի) հավատարմության երդում տալ քաղաքական մի գործչի՝ Շ. Բախթարին, և ենթարկվել նրան: Պատահական չէ, որ բարձրաստիճան զինվորականներից մի քանիսը, որոնց թվում էին ազդեցիկ գեներալներ Օվեսյան, Խոսրովյան, Ռաբիին, Ջամը և այլք սկզբից ևեթ մերժեցին համագործակցության առաջարկը¹⁴, ոմանք էլ ուղղակի հեռացան երկրից:

Այս պարագայում ավելի քան լավատեսական էր հնչում Ռ. Հայգերի այն վստահությունը, որ Իրանի զինված ուժերը կհամակերպվեն և միասնաբար կպաշտպանեն Շ. Բախթարի կառավարությանը¹⁵: Ամենայն հավանականությամբ՝ Իրանում իր գործունեության սկզբում Ռ. Հայգերը չափից ավելի վստահ էր իր ուժերին, ինչպես նաև ապավինում էր շահին վերադարձնելու նրանց բոլոր ցանկությանը:

Ավելորդ չէ նշել, որ այս հարցում միանգամայն հակառակ կարծիքի էր Իրանում ԱՄՆ-ի դեսպան Ու. Սալլիվենը. նա, մասնավորաբար, չէր թաքցնում իշխանությունը պահպանելու Շ. Բախթարի հնարավորության նկատմամբ իր թերահավատությունը: Միաժամանակ, սկզբից ևեթ որևէ չափով չկասկածելով շահի, նաև ԱՄՆ-ի համար իրադարձությունների անցանկալի զարգացման հավանականությանը, համոզմունք էր հայտնում, որ զինված ուժերը վստահելի գործիք չեն հեղափոխության դեմ, և որ այաթոլլահ Խոմենիու հետ առաջին իսկ հանդիպման դեպքում կպառակտվեն և կկազմալուծվեն¹⁶: Իր այս անվստահության մասին Ու. Սալլիվենը տեղեկացրել էր նաև ամերիկյան համապատասխան ծառայություններին: Ի պատասխան՝ նրան հայտնել էին, որ դա (զինվորականության կողմից Շ. Բախթարին պաշտպանելը - Ա.Ս.) Միացյալ Նահանգների պաշտոնական տեսակետն է և փոփոխման ենթակա չէ¹⁷:

Իրողությունն այն էր, որ գեներալներից շատերը լուրջ մտադրություն ունեին երկրից շահի հեռանալու դեպքում տապալել Շ.

¹⁴ Ziring L., Iran, Turkey and Afghanistan: A Political Chronology, New York, 1981, p. 216.

¹⁵ Heikal M., նշվ. աշխ., էջ 170:

¹⁶ Sullivan W.H., նշվ. աշխ., էջ 236:

¹⁷ Նույն տեղում:

Բախթիարի իշխանությունը և զինվորական կառավարությունն ստեղծել, ինչը այժմ արդեն որոշակիորեն պաշտպանում էր և Վաշինգտոնը: Հայտնի է, որ ռազմական հեղաշրջման տարբերակը սկզբից ևեթ քննարկվում էր նաև ամերիկյան ղեկավար շրջաններում. այն նախատեսվում էր կազմակերպել, եթե Շ. Բախթիարը չկարողանար իրականացնել իր վրա դրված պարտականությունները: Ենթադրվում էր, որ անմիջապես այդ նպատակով հունվարի 4-ին ԱՄՆ էր մեկնել Իրանի ցամաքային զորքերի հրամանատար և Թեհրանի ռազմական վարչության ղեկավար գեներալ Օվեյսին, որը դիտարկվում էր որպես ապագա զինվորական կառավարության հնարավոր ղեկավար¹⁸:

Փարիզում գտնվող Խոմեյնիին չհապաղեց իր մտահոգությունը հայտնել այդ կապակցությամբ՝ չբացառելով, որ իր կողմնակիցները կարող են զինված պայքար սկսել բանակի դեմ՝ նրանց կողմից ռազմական հեղաշրջման փորձի դեպքում¹⁹:

Այսուհանդերձ, ըստ ամերիկյան տեղեկատվական գործակալության հաղորդած լուրերի, ԱՄՆ-ում մշակվում էր ռազմական հեղաշրջման կոնկրետ պլան, որը կարող էր հետևել Շ. Բախթիարի կառավարության տապալմանը: Որպես դրա հաստատում՝ ամերիկյան մամուլը հայտնում էր, որ ներկայումս Թեհրան են փոխադրվում շահի վարչակարգին հավատարիմ զորամասեր՝ գեներալ Խոսրովդադի գլխավորությամբ²⁰: Ի դեպ՝ այդ պլանի մշակման մեջ կարևոր դեր ունեւր ԱՄՆ-ում գտնվող գեներալ Օվեյսին:

Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա զարգացումները, հեղաշրջումն այդպես էլ տեղի չունեցավ: Եվ պատճառն ամենևին էլ բարձրաստիճան զինվորականների կողմից դրա հետևանքները ճշգրիտ կանխատեսելու անհնարինությունն ու վստահության բացակայությունը չէր միայն: Հեղափոխության խորացմանն ու ընդարձակմանը զուգընթաց ավելի ու ավելի սպառնալից էր դառնում հեղափոխական ուժերի դիրքորոշումը, և գնալով նվազում էր շահին երբևէ Իրան վերադարձնելու հավանականությունը: Հունվարի 19-ին

¹⁸ «Правда», 6.1.1979.

¹⁹ «The New York Times», 27.1.1979.

²⁰ «Washington Post», 12.1.1979.

այաթուլահ Թալեղանին ուղղակի նախազգուշացնում էր, որ «Իրանական ժողովուրդը սրբազան պատերազմի դուրս կգա բանակի դեմ, եթե վերջինս հեղաշրջման փորձ անի²¹»: Բարձրաստիճան զինվորականների համար առավել մտահոգիչ էր դառնում սեփական ճակատագրի, միասնականության և դիրքերի պահպանման հարցը: Նրանցից շատերն արդեն չէին թաքցնում իրենց կասկածը հեղաշրջման նպատակահարմարության հանդեպ և հակված էին այդ մտքից ընդհանրապես հրաժարվել:

Բարձրաստիճան զինվորականության դիրքորոշման այս ակնհայտ փոփոխությունը պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջաններում ևս կասկածներ էին ծագել նույնիսկ հեղաշրջման փորձի հաջողության դեպքում Իրանում ԱՄՆ-ի նպատակների իրականացման համար բարենպաստ իրադրության ձևավորման հնարավորության նկատմամբ: Քաղաքական սրընթաց զարգացումները հերթական անգամ ԱՄՆ-ի համար հրատապ ու անհետաձգելի էին դարձնում իրադրությանը համապատասխան նոր որոշումների կայացումն ու իրականացումը: Այս պարագայում, թերևս, առավել նպատակահարմար էր դիտվում ընդդիմադիր ուժերի հետ կապեր հաստատելու և փոխհամաձայնության գալու միջոցով ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման՝ ամերիկյան ղեկավարների կողմից դեռևս ավելի վաղ մշակված ծրագրի իրականացումը՝ ԱՄՆ-Իրան հարաբերությունները պահպանելու ակնկալությամբ:

Բարձրաստիճան զինվորականության այդ հարկադրված վերակողմնորոշման լավագույն արտահայտությունն էր, թերևս, բանակի շտաբի պետ գեներալ Ղարաբաղիի՝ մեկը մյուսին հաջորդող և առաջին հայացքից տարօրինակ թվացող հայտարարությունները: Մասնավորաբար, եթե հունվարի 16-ին նա հավաստիացնում էր, որ ոչ մի հեղաշրջում տեղի չի ունենա, և որ դրա հնարավորությունն ուղղակի աներևակայելի է²², իսկ մի քանի օր անց նույնպիսի համոզվածությամբ պնդում էր, որ զինվորականներն աջակցելու են սահմանադրական (այսինքն՝ Շ. Բախթիարի - Ա.Ս.)

²¹ «The New York Times», 19.1.1979.

²² «Քեյհան», 16.1.1979 (պարսկ.):

կառավարությանը²³, ապա գրեթե նույն ժամանակ վստահություն էր հայտնում, որ բանակը պահպանելու է իր միասնականությունը և չի խառնվելու քաղաքականությանը²⁴: Անկասկած, հատկապես այս վերջին հայտարարությունը, որը հաստատում էր քաղաքական զարգացումներում զինվորականության կողմից չեզոքություն պահպանելու մտադրությունը, արված էր ոչ առանց ԱՄՆ-ի, նաև Խոմենյու կողմնակիցների միջամտության:

Բանակի չեզոքության պահպանումն այն կարևորագույն նախապայմանն էր, որը պետք է ապահովեր կողմերի միջև սկսված բանակցությունների շարունակումը, ուղղվածությունն ու ակնկալվող արդյունքները: Եվ մինչև ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչները Փարիզում Քարիմ Յազդիի միջոցով բանակցում էին այաթոլլահ Խոմենյու հետ, դեսպան Սալլիվենը և գեներալ Ռ. Հայզերը հատկապես երկրից շահի հեռանալուց հետո ակտիվորեն ձեռնամուխ եղան ոչ միայն Իրանի ընդդիմադիր ուժերի հետ իրենց կապերի ամրապնդմանը, այլև բարձրաստիճան զինվորականներին աշխարհիկ և հոգևոր ընդդիմության հետ բանակցությունների հակելու հնարավորությունների որոնմանն ու հանդիպումների կազմակերպմանը, որոնց նպատակն էր լինելու կոնֆլիկտի՝ բոլոր կողմերին շահագրգռող խաղաղ լուծում գտնելը: Դա, ի դեպ, Ու. Սալլիվենի սեփական նախաձեռնությունն էր, որի իրականացումն սկսել էր դեռևս նախքան ԱՄՆ-ից համապատասխան հրահանգ ստանալը:

Ու. Սալլիվենը կարևոր է համարում նաև այն, որ իրեն հաջողվել էր հաշտության եզրեր գտնել բարձրաստիճան զինվորականության և հոգևորականության միջև: Նա գրում է, որ դա ևս իր նախաձեռնությունն էր, և որ իրեն հաջողվել էր համոզել ԱՄՆ-ի ղեկավարությանը, մասնավորաբար, նախագահ Ջ. Քարտերին, որ ԱՄՆ-ի ազգային շահերը պահանջում են փորձել մոդրուս վիժենդի ստեղծել Խորհրդային Միության հանդեպ ընդհանուր հակակրանք տաժող զինվորականության ու հոգևորականության միջև՝ հակազդելու

²³ «The New York Times», 23.I.1979.

²⁴ Balta P., Rulleau Cl., L'Iran Insurge: 1979 en Islam? Un Tournant du Monde, Paris, 1979, p. 90.

Թուղբին և կասեցնելու Իրանի նկատմամբ ԽՍՀՄ-ի նկրտումներն ու դրանց իրականացմանն ուղղված ամենաակտիվ գործողությունները²⁵:

Ստանալով ԱՄՆ-ի ղեկավարության հավանությունն ու համապատասխան հրահանգը՝ Ու. Սալիվենն անհապաղ հանդիպեց ընդդիմադիր այաթոլլահ Մուսավի Արդաբիլիի և Մեհդի Բազարգանի հետ: Վերջիններս պատրաստ էին բանակցությունների, պայմանով, որ բանակը զերծ մնա միջամտությունից և ապագա կառավարության հետ համագործակցի: Մ. Բազարգանը խոստացավ, որ ինքը կխոսի իր գլխավորած Ազատության ճակատի անդամների, իսկ Արդաբիլին՝ հեղափոխության հոգևոր առաջնորդների հետ²⁶: Այնուհետև հանդիպումներ տեղի ունեցան ՍԱՎԱԲ-ի ղեկավար գեներալ Մ. Մոդադդամի և Մ. Բազարգանի ներկայացուցիչների միջև: Բանակցություններին մասնակցում էին նաև Ամիր Էթեզամը, այաթոլլահ Շարիաթմադարիի մտերիմ դոկտոր Նասեր Մինաչին, այաթոլլահ Բեհեշթին և այաթոլլահ Թալեղանին:

Հանդիպումների ու բանակցությունների այս գործընթացը, սակայն, ԱՄՆ-ի ջանքերի արդյունքը չէր միայն: Իրադրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ պահին կոնֆլիկտի մեջ ներգրավված առանց բացառության բոլոր կողմերի համար էլ դա դարձել էր անհրաժեշտություն, քանի որ քննարկվում էին կողմերից յուրաքանչյուրի համար առաջնահերթ կարևորություն ներկայացնող խնդիրներ:

Մեհդի Բազարգանն, օրինակ, ակտիվացրեց զինվորականների հետ իր հանդիպումները՝ նրանց հեղափոխության կողմը գրավելու նպատակով: Նա ցանկություն հայտնեց անձամբ հանդիպել Ղարաբաղիին և Մոդադդամին:

Հունվարի 16-ին շահը վերջապես երկրից մեկնեց: Այաթոլլահ Խոմեյնու ներկայացուցիչներն ու իրանական գեներալները անմիջապես գաղտնի բանակցություններ սկսեցին՝ քննարկելու փոփոխված իրադրության պայմաններում երկրի ապագայի հարցը: Եվ երբ Խոմեյնին հունվարի 20-ին հայտարարեց շուտով Իրան վերադառնալու իր մտադրությունը²⁷, հեղափոխականների համար

²⁵ Sullivan W.H., նշվ. աշխ., էջ 233:

²⁶ Նուն տեղում, էջ 236-237:

²⁷ «Էթեթլա'աթ», 20.1.1979 (պարսկ.):

ավելի քան կարևոր դարձավ նրա վերադարձի նկատմամբ բարձրաստիճան զինվորականության դիրքորոշման ճշգրտումը, իսկ զինվորականության համար՝ դրա հետևանքները:

Արդեն հունվարի 22-ին Նասեր Մինաջին հանդիպեց գեներալ Ղարաբաղիի հետ՝ համոզվելու համար, թե արդյոք Խոմեյնին կարող է վերադառնալ Իրան՝ առանց բախվելու զինվորականության դիմադրությանը²⁸: Հարկ է նշել, որ Ղարաբաղիի պատասխանն անորոշ էր. բանակի ղեկավարությունը թեև հայտարարել էր բանակի չեզոքության մասին, սակայն դեռևս պատրաստ չէր վերջնական վճիռ կայացնել: Վերջիններիս կողմնորոշումն ավելի հստակ դարձավ, երբ գեներալներ Մոդադդամի և Ղարաբաղիի հետ բանակցությունների ժամանակ Բազարգանն առաջին անգամ բացահայտորեն խոստովանեց, որ իրենք չափազորված են բանակի միասնականության պահպանմամբ²⁹, ինչն արդեն հուսադրող էր: Դրան հաջորդեց Խոմեյնու այն հավաստիացումը, որ հեղափոխականների պահանջը բանակի կազմալուծումը չէ, այլ նրա պահպանումը³⁰: Միաժամանակ, ժխտելով հեղափոխականների կողմից բանակի ժամանակակից զենքը ոչնչացնելու մասին տարածված լուրերը, Խոմեյնին շտապեց հայտարարել, որ այդ զենքը պատկանում է Իրանի ժողովրդին, և բանակը նրան պետք է պաշտպանի³¹: Բոլոր դեպքերում, իր անվտանգությունն ապահովելու նպատակով Խոմեյնին իր ներկայացուցիչներին նաև հանձնարարել էր բանակին վստահեցնել, որ նրա վիճակը շատ լավ է լինելու, միաժամանակ զգուշացնելով, որ չտան այնպիսի խոստումներ, որոնք չեն կատարվելու³²:

Հեղափոխության առաջնորդների այս հավաստիացումների նպատակը զինված ուժերին հանդարտեցնելն ու վճռական պահին նրանց ծայրահեղ գործողություններից ետ պահելը չէր միայն: Եթե մինչ այդ Խոմեյնին և նրա կողմնակիցները պատրաստակամություն էին ցուցաբերում փոխզիջումների գնալ բանակի հետ՝ կասեցնելու համար նրա ընդդիմությունը և ապահովելու Խոմեյնու վերադարձը

²⁸ Stempel J.D., Inside the Iranian Revolution, Bloomington, 1981, p. 170.

²⁹ Sullivan W.H., նշվ. աշխ., էջ 244:

³⁰ Նեջաթի Ղ., նշվ. աշխ., էջ 295:

³¹ Նույն տեղում, էջ 280:

³² Նեջաթի Ղ., նշվ. աշխ., էջ 293:

երկիր, ապա այժմ չէին թաքցնում նաև բանակի միասնականությունը պահպանելու իրենց շահագրգռությունը՝ հետագայում այն նորաստեղծ Իսլամական Հանրապետության նկատմամբ ընդդիմադիր ուժերի հավանական ոտնձգություններին դիմակայելու և պետության պաշտպանությունն ու նրա կայունությունն ապահովելու համար:

Ըստ տեղեկությունների՝ Խոմեյնու վերադարձի նախօրյակին բանակում ստեղծվել էր տագնապի ու լարվածության մթնոլորտ, և դարձյալ հրատապ էր դառնում հեղաշրջման հարցը: Բարձրաստիճան զինվորականներին, մասնավորաբար, անհանգստացնում էր Խոմեյնու վերադարձի դեպքում բանակի տրոհման և ընդվզելու հավանականությունը, ինչը վերահսկելը, առավել ևս՝ կասեցնելը անհնարին կլիներ: Բարձրաստիճան զինվորականները չէին կարող նաև ձերբազատվել այն մտավախությունից, որ, վերադառնալով Իրան, Խոմեյնին իրենց հետ հաշվեհարդար կտեսնի:

Այս պարագայում բանակի ղեկավարները Ռ. Հալեբի առջև խնդիր էին դրել Խոմեյնու վերադարձի դեպքում երաշխավորել բանակի անվտանգությունն ու անձեռնմխելիությունը: Նրանք, մասնավորաբար, պահանջում էին, որ նա Խոմեյնու կողմնակիցներին ներկայացնի հետևյալ պայմանները. Խոմեյնին պետք է հետաձգի իր վերադարձը Թեհրան՝ մինչև նրա ներկայացուցիչների հետ բանակցությունների ավարտը, պետք է դադարեցնի իրանցիներին ուղղված իր սադրիչ հրահանգներն ու կոչերը, և, վերջապես, Բի Բի Սի-ին պետք է համոզեն, որ Խոմեյնուն եթեր չտրամադրի հաղորդակցվելու Իրանի ժողովրդի հետ³³:

Ի վերջո, բանակի ղեկավարությունը տվեց Խոմեյնուն չընդդիմանալու իր համաձայնությունը: Այժմ արդեն ԱՄՆ-ը կարող էր վերադարձնել Խոմեյնուն, առանց վախենալու, որ բանակը կընդվզի: Նրան, իհարկե, պետք էր նաև պահպանել բանակի միասնականությունն ու ամբողջականությունը՝ իրադարձությունների ոչ ցանկալի զարգացման դեպքում նրա հնարավորություններն օգտագործելու համար:

Փետրվարի 1-ին Խոմեյնին Փարիզյան աքսորից վերադարձավ Իրան և արդեն փետրվարի 5-ին Մեհդի Բազարգանին նշանակեց իր

³³ Zabih S., *Iran Since the Revolution*, London, 1982, pp. 12-13.

հոգակած ժամանակավոր հեղափոխական կառավարության վարչապետ: Մինչդեռ Շ. Բախթարը համառորեն չէր պատրաստվում հրաժարվել վարչապետի պաշտոնից: Փաստորեն, երկրում ստեղծվել էր երկիշխանություն: Այս պարագայում փետրվարի 9-ին Թեհրանի մոտ գտնվող ռազմաօդային բազայի ավազ և կրտսեր սպաների (հոմաֆարների) միջև տեղի ունեցավ ընդհարում, որտեղ ազգաբնակչությունը հանդես եկավ հակաշահական ուժերի կողմից: Այն արագ վերածվեց համաժողովրդական ապստամբության, ինչը հերթական անգամ փորձեցին օգտագործել հակահեղափոխական ուժերը, որոնք այդպես էլ մինչև վերջ չէին հրաժարվել ռազմական միջամտությամբ իրադրությունը փոխելու մտադրությունից: Տեղեկություններ կան այն մասին, որ այս բախումը նախապես կազմակերպված էր բանակի որոշ ղեկավարների կողմից՝ այն ապստամբության վերածելու նպատակով: Գեներալ Ռաբիին վկայում էր, որ այդ ծրագիրը համատեղ քննարկվել էր բանակի շտաբի հրամանատարների և վարչապետ Շ. Բախթարի միջև: Գեներալ Բադրին և շահական գվարդիայի հրամանատար գեներալ Նեշաթը պայմանավորվել էին իրենց զորքը դնել Թեհրանի ռազմական դրության պատասխանատու գեներալ Ռահիմիի տրամադրության տակ³⁴: Ի դեպ՝ այդ ծրագրին ընդդիմացել էր գեներալ Ղարաբաղին, որը վերջիններիս ներշնչել էր այն միտքը, որ հարկավոր չէ վաղաժամ գործողություններ իրականացնել, քանի դեռ Խոմեյնու ներկայացուցիչների հետ բանակցություններն ընթացքի մեջ են: Համաձայն շրջանառվող լուրերի՝ Բազարգանը, Բախթարը և գեներալ Ղարաբաղին հանդիպեցին շահական գվարդիայի հրամանատար գեներալ Բադրիի և օդային ուժերի հրամանատար գեներալ Ռաբիիի հետ և վերջին պահին կարողացան համոզել նրանց միանալ հեղափոխությանը³⁵:

Փետրվարի 11-ին իրանական բանակի ցամաքային, օդային և ծովային զորամիավորումների հրամանատարական կազմի մասնակցությամբ կայացավ խորհրդակցություն, որտեղ որոշում ընդունվեց տեղի ունեցող

³⁴ Zabih S., նշվ. աշխ., էջ 13:

³⁵ Ramazani R.K., նշվ. աշխ., էջ 122:

բախումներում բանակի չեզոքության մասին³⁶։ Տեղեկություններ կան, որ այդ որոշումը կայացվել էր Ղարաբաղի վրա հումեյնու ճնշումների ու հարկադրանքի հետևանքով։ Իսկ պատճառաբանություններ գտնելը դժվար չէր։ Միանգամայն հավաստի էր հնչում բանակի ղեկավարության այն հայտարարությունը, որ բանակը կատարել է Բախթարի սահմանադրական կառավարությանը պաշտպանելու շահի հանձնարարությունն այնքան ժամանակ, քանի դեռ վարչապետը սահմանադրության պահպանելը կլինի։ Եվ քանի որ Բախթարը դրժել է այդ պայմանը և հակվել է երկրում հանրապետություն հաստատելու կողմը, ապա բանակն այլևս իրեն պարտավորված չի զգում իրականացնել վերջինիս պաշտպանությունը։ Բանակի ղեկավարությունը իրանի բոտն գործընթացներին իր չեզոքությունը հիմնավորում էր նաև ստեղծված իրադրության պայմաններում ներքին արյունահեղ պատերազմից խուսափելու շահի հրահանգը կատարելու նպատակով³⁷։ Հատկանշական է, որ գեներալներից ոմանք տարբեր պատրվակներով խորհրդակցությանը չմասնակցեցին, հանգամանք, որն ավելորդ անգամ վկայում էր այն մասին, որ այդպես էլ տարբեր պատճառներով հնարավոր չէր եղել պահպանել բանակի միասնականությունը։

Փետրվարի 11-ին, այսպիսով, շահական բանակը դադարեց գոյություն ունենալ։ Փահլավիների վարչակարգը տապալվել էր։ Նույն օրը Բախթարը հարկադրված եղավ հրաժարական տալ, իսկ վեց օր անց Ռ. Հայգերը հեռացավ Իրանից։

Ինչ վերաբերում է բարձրաստիճան գինվորականության հետագա ճակատագրին, ապա վերջիններս այդպես էլ չխուսափեցին հաշվեհարդարից։ Եվ այդ դեպքում արդեն կարևոր չէր, թե վճռորոշ պահին նրանցից ով որ ճամբարում էր հայտնվել։ Նրանց մեծ մասը մահապատժի ենթարկվեց, ձերբակալվեց կամ երկրից արտաքսվեց՝ առանց նոր վարչակարգի դեմ գործելու վերաբերյալ որևէ իրական ապացույցի։ Արդեն փետրվարին, երբ սկսվեց իրանական բանակի քարեփոխումը, մոտ 200 գեներալ մահապատժի ենթարկվեց³⁸։ Այս գործընթացն ունեցավ իր շարունակությունը։

³⁶ Նեջաթի Ղ., նշվ. աշխ., էջ 391։

³⁷ Նույն տեղում, էջ 390։

³⁸ Ziring L., նշվ. աշխ., էջ 182։

Բարձրաստիճան զինվորականության նկատմամբ հումայնու դիրքորոշման այս կտրուկ փոփոխությունը ևս ուներ իր ծանրակշիռ հիմնավորումը: Հատկապես վերջին իրադարձություններում նրանց ծայրահեղ ակտիվության անթաքույց դրսևորումն ավելի էր ամրապնդել հումայնու այն վստահությունը, որ երկրի զինված ուժերը վաղ թե ուշ դուրս կգան նոր վարչակարգի դեմ և հետագա վտանգներից խուսափելու համար նրանցից ժամանակին պետք էր ազատվել, մասնավոր, որ նրանք իրենց ամենակարևոր գործն արդեն ավարտել էին:

Հիասթափված և վիրավորված շահը իր «Պատասխան պատմությանը» գրքում գրում է. «Հայզերին հաջողվեց իր կողմը գրավել իմ զինված ուժերի շտաբի վերջին պետ գեներալ Ղարաբաղիին: Հետագայում նրա պահվածքը վերլուծելով՝ համոզվեցի, որ նա դավաճան է եղել... Ղարաբաղին, օգտագործելով իր ազդեցությունը, խոչընդոտել է, որ բանակը հումայնու դեմ դուրս գար... Բացի Ղարաբաղիից, իմ բոլոր գեներալները գնդակահարվեցին...³⁹»:

Ղարաբաղիին դավաճան անվանելը, ակնհայտորեն, շահի կողմից առավելապես զգացմունքային բնորոշում էր: Բարձրաստիճան զինվորականների, ինչպես և Ղարաբաղիի համար վերջնականապես պարզ էր դարձել ստեղծված իրադրության պայմաններում շահին իրան վերադարձնելու այլևս միանգամայն անիրագործելի լինելը, և այդ պահին բանակի միասնականությունը պահպանելու և փլուզումից զերծ պահելու միակ ուղին կոնֆլիկտի խաղաղ կարգավորումն էր:

Ի դեպ՝ Ղարաբաղիի կյանքը ևս մեծ վտանգի տակ էր: Նա մեղադրվում էր բանակի չեզոքության որոշման մասին ռադիոյով հայտարարությունն ուշացնելու համար (ռադիոն գտնվում էր զինվորականների հսկողության տակ), մինչդեռ անտեղյակ շահական գվարդիան և մյուս զորամիավորումները շարունակում էին ավելի վաղ սկսած դիմադրությունը՝ մեծ կորուստներ պատճառելով: Սակայն Ղարաբաղիի նկատմամբ որևէ պատժամիջոց չիրականացվեց շնորհիվ այն բանի, որ նա կարողացել էր ժամանակին ետ պահել բարձրաստիճան զինվորականությանը Շ. Բախթարին լոյալություն ցուցաբերելուց:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, փաստորեն, Միացյալ Նահանգների ղեկավարության դիվանագիտությունն իր նպատակին

³⁹ Mohammad Rezah Pahlavi, Answer to History, New York, 1980, pp. 172-173.

չհասավ: Չնայած գործադրած ջանքերին՝ նրան այդպես էլ չհաջողվեց վերականգնել, առավել ևս պահպանել Իրանում ԱՄՆ-ի դիրքերը:

Արդեն իսկ երկրից շահին հեռացնելու մասին որոշման ընդունումից և, մանավանդ, դրա իրականացումից հետո երկրում ստեղծված նոր, ծայրահեղ բարդ իրադրության պայմաններում զինված ուժերի հրամանատարությունը ևս չկարողացավ լուծում տալ իր առջև դրված խնդիրներից և ոչ մեկին. նա չկարողացավ խոչընդոտել շահի հեռանալը երկրից, չկարողացավ պահպանել իր միասնականությունը և նրան ետ վերադարձնել, և, վերջապես, հարկադրված եղավ ոչ միայն հրաժարվել զինված հեղաշրջում իրականացնելու և զինվորական կառավարություն ստեղծելու մտադրությունից, այլև իր համերաշխությունը հայտնել հեղափոխական ուժերին: Հատկապես բանակի ղեկավարության այս դիրքորոշումը, որքան էլ առաջին հայացքից անսպասելի թվա, ավելի քան նպաստավոր եղավ հեղափոխականների նպատակների իրականացման համար, քանի որ հնարավոր դարձրեց երկրից շահի հեռանալը և ապահովեց Խոմեյնու անարգել վերադարձն ու դրան հաջորդող գործընթացները:

ANUSH STAMBOLTSYAN

THE POSITION OF ARMY LEADERSHIP AS AN IMPORTANT FACTOR FOR DESTINING THE END AND THE CONSEQUENCES OF IRANIAN REVOLUTION IN 1978-1979: RETROSPECTIVE LOOKOUT

In the current article we present and discuss the main factors which not only supported the success of the revolution, but also conditioned the further processes in the crucial period of the revolution within the frameworks of complicated and contradictory political developments.

As dominant factors, the author emphasizes the forced transformation of high-ranking military towards the shah which was connected with the new tactics of the USA as well as the pragmatic and purposeful circumstances of it used by the revolution forces.